

КОЗЬЯКОВ Ігор Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
державний радник юстиції 3 класу,
начальник відділу науково-методичного забезпечення
організації роботи та управління в органах прокуратури
Національної академії прокуратури України

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ НОТАТКИ ДО ІСТОРІЇ ГІРНИЧОГО ПРАВА ПЕРІОДУ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ретроспективний погляд на генезу теоретичних та прикладних гірничо-правових розвідок і становлення науки гірничого права в період ХІХ – початку ХХ століття дає змогу зробити окремі узагальнення:

1. На аналізі історичного досвіду, проведеному в результаті вивчення бібліографічного і законодавчого матеріалу можна простежити еволюцію науково-теоретичної й практичної складової правового регулювання відносин з вивчення, використання й охорони надр (гірничих відносин) протягом певного хронологічного періоду, виявити найбільш сталі й ефективні методи й прийоми наукових досліджень, встановити ступінь впливу суспільно-політичних факторів та правової науки на зміст і структуру гірничого законодавства, показати перспективи його розвитку, а також забезпечити науково-методологічний і методичний супровід сучасної правозастосовчої практики в даній сфері.

2. Продуктивною для вирішення цих завдань є методологія історії юриспруденції, розгорнутий фактологічний опис і системний аналіз наукових праць, присвячених проблемам державної політики у сфері відносин надрокористування та їх правового регулювання. У самостійні напрями виділяються дослідження процесу становлення та розвитку доктрини гірничого права; вивчення юридичної компоненти гірничої освіти, зокрема характеристика комплексу особливостей діяльності наукових і навчальних установ гірничотехнічного профілю в напрямі розвитку правової компетентності фахівців гірничодобувної сфери. Унаслідок цього простежується корелятивний зв'язок розвитку гірничого права й правових досліджень зі становленням і розвитком гірничої та юридичної освіти.

3. Результати огляду історіографічних джерел науки гірничого права дають підстави вважати, що, починаючи з ХІХ ст. у зв'язку з розвитком гірничого законодавства основний внесок у формування гірничого законодавства та гірничо-правової доктрини був внесений гірничими інженерами, які здійснювали управління гірничою справою в державі.

4. У результаті наукової діяльності вчених-правників, здійснюваної з середини ХІХ до початку ХХ ст., у гірничо-правовій науці започатковане теоретичне осмислення системи законодавчого регулювання користування надрами, яка склалася і розвивалася у відповідному історичному періоді.

Більшість опублікованих наукових праць були присвячені окремим інститутам гірничого права або елементам системи правового регулювання користування надрами.

Роботи менш цілісного і фундаментального характеру мали описову й пояснювальну спрямованість, найчастіше були коментарем діючого або попереднього гірничого законодавства.

Визначаючи об'єктивно досягнутий в ті часи рівень розвитку виробничих сил і формування нової соціально-економічної формації, можна констатувати виникнення пов'язаної з цими явищами потреби державного врегулювання відносин у сфері надрокористування. Зокрема, закріплення права приватної власності на надра та їх ресурси, забезпечення розвитку гірничодобувної промисловості та мінерально-сировинної бази виробництва продукції стратегічного призначення тощо.

Тому в розглянутому періоді розвитку доктрини гірничого права глибокий і всебічний теоретико-правовий аналіз суспільних відносин у сфері користування надрами тогочасними вченими не проводився. Цей науковий факт пов'язується із зародженням гірничої промисловості, створенням органів гірничої адміністрації та зумовленими цими обставинами новизною (непізнаністю) й проблемністю комплексних гірничих відносин і розроблюваного гірничого законодавства.

5. Існує взаємозалежність і суттєвий взаємовплив наукових концепцій та поглядів на формування й оптимізацію гірничого законодавства того періоду історії. Унаслідок такої взаємодії суспільні відносини з пошуку і видобування корисних копалин у дореволюційні часи були детально врегульовані.

Свідченням цьому є самостійний кодифікований законодавчий акт – Устав Гірничий, на доповнення якого було прийнято велику кількість підзаконних актів: циркулярів, інструкцій, роз'яснень тощо.

6. У бібліографічному матеріалі окрему групу утворюють статті в публічній пресі та науковій літературі з питань обговорення проектів законів. Значний обсяг цієї групи дає змогу зробити висновок, що законопроектні роботи велися спеціально створеними комісіями, з широким залученням наукового товариства, зокрема гірничих інженерів і юристів, супроводжувались напрацюванням альтернативних проектів законодавчих актів, опублікуванням законопроектних матеріалів.

Це робило їх доступними для широких верств населення і сприяло активному обговоренню в суспільстві.

7. Можна констатувати, що гірниче законодавство помітно виділялося проміж аналогічного законодавства гірничопромислових держав Західної Європи як за обсягом, позаяк за змістом. Водночас існувала стійка тенденція звертання науковців до законотворчої практики іноземних держав.

Характерною ознакою гірничо-правових досліджень кінця XIX – початку XX ст. було застосування науковцями методу порівняльно-правового аналізу національного та іноземного гірничого законодавства (*рос. – сравнительного законоведения*). Цей висновок зумовлюється результатами ознайомлення із компаративістськими працями П.М. Саладілова, В.Г. Стругова, О.О. Штофа, А.Є. Яновського та інших учених.

8. У сфері правового регулювання гірничих відносин склалася ґрунтовна правозастосовча практика, яка мала вплив на законотворчу діяльність. Про це

свідчать численні рішення Урядничого Сенату касаційного департаменту Сенату, судових палат за результатами розгляду гірничо-земельних спорів, роз'яснення Гірничого департаменту, рекомендації Гірничої ради, які науково систематизовані М.Я. Пергаментом та ґрунтовно описані в дослідженнях О.Л. Боровиковського, П.М. Саладилова, В.Г. Струкгова, В.А. Удінцева, О.О. Штофа та інших учених.

9. Окремі теоретичні положення гірничого права того часу (наприклад, регулювання права власності на поверхню та надра, зміст прав і обов'язків учасників гірничих правовідносин, організація гірничого нагляду тощо), а також деякі положення Уставу Гірничого залишаються актуальними дотепер і можуть бути покладені в методологічну основу як теоретичних, так і практичних сучасних наукових розробок.

10. Публічне управління відносинами в сфері вивчення й використання надр, забезпечення безпеки гірничих робіт здійснювалося Урядом через відповідний орган виконавчої влади. Можна констатувати притаманний для даного історичного періоду науковий факт державного регулювання відносин власності на надра у загальнонаціональних інтересах та інтересах майбутніх поколінь.

Це свідчить про органічне співвідношення публічно-правового та приватноправового регулювання, властивого дореволюційному гірничому праву.

11. Відносини в сфері пошуку, розвідки й видобування стратегічних для того часу корисних копалин (кам'яної солі), дорогоцінних металів і каміння, вуглеводнів (зокрема нафти і газу) детально регламентувалися спеціальними нормами і інститутами, які входили до системи гірничого права.

12. Дореволюційне гірниче законодавство виходило за межі вузьких відносин, пов'язаних із розвідкою і видобуванням корисних копалин. Воно також містило правові угруповання, якими регулювались порядок надання відводних площ (у сучасному розумінні – гірничих відводів), умови створення та діяльності гірничих підприємств, справляння гірничої податі (плати за користування надрами), договірні умови посесійного володіння, концесії, оренди, положення про безпеку підземних гірничодобувних робіт, організацію урядового нагляду за їх проведенням тощо.

Отже, накопичений у період ХІХ – початку ХХІ ст. досвід правового регулювання гірничих відносин є важливим і актуальним для сучасних умов. Він свідчить про те, що відносини з вивчення, використання та охорони надр є великим і складним об'єднанням, що динамічно розвивається.

Це вимагає узгодження правових, економічних, соціальних і екологічних заходів, які забезпечили б ефективну охорону, раціональне і безпечне використання надр в інтересах сьогоденного та прийдешніх поколінь.

В умовах підвищеної уваги до питань видобування стратегічних видів корисних копалин, забезпечення безпеки в процесі надрокористування так звані межі гірничої свободи, під якими у широкому значенні треба розуміти будь-які публічні обмеження прав користувачів надрами, набувають особливого значення.